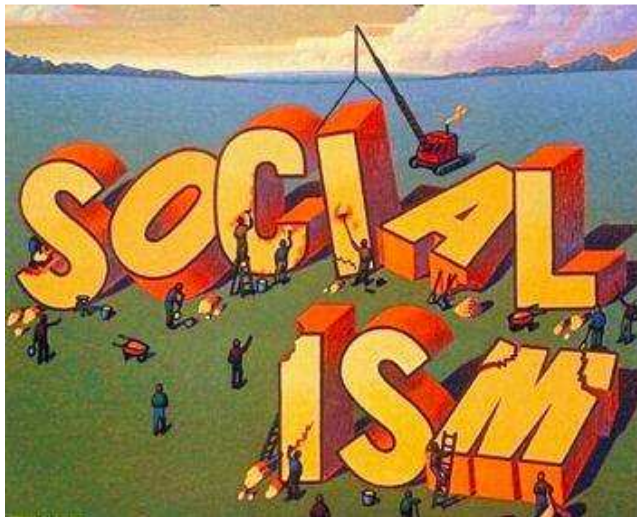

Marx vs. Engels - Teorija vrijednosti i zamisao socijalizma

Ingo Elbe

I. Engelsovo historicističko shvaćanje jednostavne robne proizvodnje

Još stotinu godina nakon objavljivanja prvog toma *Kapitala* nadaleko su sloveli komentari Friedricha Engelsa kao jedini legitimni i adekvatni uvidi u Marxovu kritiku ekonomije. Nijedno čitanje u marksističkoj tradiciji nije bilo tako neosporno kao ono razvijeno kod Engelsa u tekstovima kao što je recenzija *Priloga kritici političke ekonomije* (1859) ili pogovor trećem tomu *Kapitala* (1894). U pozadini svoje teorije odraza, Engels tumači Marxovu analizu oblika vrijednosti kao istodobno logički i historijski prikaz jedne 'jednostavne robne razmjene' sve do kapitalističkog nadničnog odnosa, „samo razodjevenog od historijske forme i ometajućih slučajnosti“.¹ Pojam 'logički' u ovom kontekstu ne znači ništa drugo doli 'pojednostavljen'. Način prikaza, slijed kategorija jedne za drugom u kritici političke ekonomije (roba, jednostavni, razvijeni, opći oblik vrijednosti, novac, kapital), ne može dakle „biti ništa osim zrcalnog odraza povijesnog toka u apstraktnom i teorijski dosljednom obliku“.² Razmatranje postanka novčanog oblika shvaća se kao opis jednog „stvarnog događaja, koji se u nekom vremenu zbiljski odigrao“.³ Ni na jednom mjestu u svojem radu ne reducira Engels historijski materijalizam tako drastično na jedan vulgarni empirizam i historizam, što pokazuje, od njega korišteni lanac asocijacija: 'materijalizam - empiristički ustanovljive činjenice - stvarni proces' vs. 'idealizam - apstraktni misaoni proces – prostor čistih apstrakcija' itd. S 'logičko-historijskom' metodom Engels daje šlagvort onome što se u marksističkoj ortodoksiji do besvijesti koristilo i recitalo. Već Karl Kautsky u svojim izuzetno utjecajnim prikazima shvaća *Kapital* kao jedno „u bitnome historijsko djelo“.⁴ „Marxu je dostajalo kapital prepoznati kao historijsku kategoriju i njegov postanak opravdati kao djelo povijesti umjesto konstruirati ga iz glave.“⁵ Kako marksizam-lenjinizam⁶ tako ga i zapadni marksizam⁷ slijedi u ovoj prosudbi. Tumači li se pak kritika političke ekonomije kao historiografija, onda na njenom početku stoji prekapitalistička roba⁸, a analiza

oblika vrijednosti počinje prikazom slučajne, nenovčane interakcije dvaju vlasnika proizvoda, od Engelsa zvane „jednostavne robne proizvodnje“,⁹ koju on kao ekonomsku epohu datira od 6000 pr. Kr. sve do 15. stoljeća.¹⁰ Zakon vrijednosti važio je u ovoj epohi u čistom, cijenom „neiskrivljenom“ obliku što Engels ilustrira izmišljenim primjerom nenovčane „razmjene“ između srednjovjekovnih seljaka i obrtnika. Pritom se radi o posve jasnoj društvenoj povezanosti neposrednih proizvođača koji su istovremeno vlasnici svojih sredstava za proizvodnju, gdje jedan radi pod budnim okom drugoga i kojima je, shodno tome, „radno vrijeme potrebno za proizvodnju predmeta za razmjenu poprilično dobro poznato“.¹¹ Za Engelsa je već ova pretkapitalistička 'ekonomija' nedostatna, u svakom slučaju nikakva 'moralna ekonomija':¹² nikakav pak normativni kriterij, nego apstrakcija, od aktera svjesno i neposredno mjenenog radnog vremena, za njega je, pod uvjetima ove 'prirodne razmjene' „jedina prikladna mjera za kvantitativno određenje razmjenjivih roba“.¹³ Ni seljak niti obrtnik nisu bili toliko glupi da bi razmjenjivali nejednake količine rada: „U cijelom razdoblju seljačke trampe, nijedna druga razmjena nije moguća osim one u kojoj se razmjenjiva količina robe teži sve više i više mjeriti količinom u njima utjelovljenog rada.“¹⁴ Prema Engelsu, vrijednost se neke robe određuje svjesno vremenski mjenenim radom pojedinačnih proizvođača. Kao u teoriji trpnog rada kod Adama Smitha,¹⁵ ovdje je stvaranje vrijednosti jedan pred-društveni akt između individue i prirode, smješten u jedan odnos čovjek-stvar, gdje se supstanca vrijednosti apstraktnog rada shvaća kao antropološka veličina¹⁶ koja u proizvod ulazi kao marmelada u palačinku. Novac u ovoj teoriji vrijednosti ne igra nikakvu konstitutivnu ulogu, on je, s jedne strane, vrijednosti izvanjsko pomoćno i podmazujuće sredstvo razmjene, dok s druge strane služi za prikrivanje utroška rada kao sadržaja vrijednosti. Umjesto radnim satima jednog se dana iznenada krenulo razmjenjivati kravama i najzad zlatnicima.¹⁷ Bez obzira što Engels zna kako se u kapitalizmu vrijednost robe određuje putem društvenog prosjeka radnog vremena, a tek se naknadno na tržištu ustanovljuje je li proizvođač izvršio apstraktni rad.¹⁸ Ipak, čini se kako kod njega ovo nije nužni sastavni dio pojma vrijednosti, nego prije kontingentno kompliciranje jednog nekad (i u budućnosti opet!) transparentnog, 'jednostavnog' stanja stvari – barem u 'Pogovoru' Engels govori o čistom važenju Marxovog zakona vrijednosti u prednovčanim vremenima.¹⁹

II. Marxov 'logički' način prikaza u *Kapitalu*

Marxove predodžbe o načinu prikaza njegove kritike ekonomije kao i predodžbe o njenom predmetu bitno se razlikuju od predodžbi marksističke ortodoksije, odnosno, 'engelsizma'. Da, ovdje se nalazi jedna dugo neprimijećena opreka između (uglavnom klasične) političke ekonomije i njene kritike. To se ovdje može tek usput objasniti: Marx smatra naprosto „nemogućim i pogrešnim, ekonomske kategorije nizati redom kojim su historijski bile presudne. Umjesto toga, njihov je redoslijed određen odnosom koji one imaju jedna spram druge u modernom buržoaskom društvu“.²⁰ Predmet kritike ekonomije nije stoga nipošto povijesna geneza kapitalizma iz pretkapitalističkih načina proizvodnje, već „postalo[...], na vlastitom temelju pokretano[...] građansko[...] društvo“,²¹ dakle ne postanak, već reprodukcijaska dinamika jednog samoširećeg i kroz krize reproducirajućeg djelatnog odnosa, koji svoje vlastite pretpostavke (re)producira kao rezultate. Budući da je zadaća kritike političke ekonomije objašnjavanje tog sistema međusobno (pret)postavljajućih oblika²², moraju se „istovremeno postojeći i uzajamno podupirući elementi cjeline nužno, prema logici prikaza, postaviti jedan do drugoga“.²³ Već u, od cjelokupne ortodoksije neshvaćenom, prvom poglavlju *Kapitala*, Marx nedvosmisleno pokazuje kako mu kapitalistički proizvedena roba služi kao polazište prikaza: „Bogatstvo društava u kojima prevladava kapitalistički način proizvodnje, pojavljuje se kao 'golema zbirka roba', a pojedinačna roba kao njen osnovni oblik. Naše istraživanje stoga počinje analizom robe.“²⁴

Dva se argumenta daju navesti u prilog 'robe' kao početka prikaza. Njena realhistorijska specifičnost: roba je karakteristični utvrđeni oblik proizvoda konstitutivnih društvenih proizvodnih procesâ u kapitalizmu. Njena logička elementarnost: poimanje robe *in abstracto* osnovni je uvjet za razumijevanje temeljnog određenja kapitalističkog proizvodnog odnosa, robnog karaktera radne snage; pojam 'viška vrijednosti' ne može se stoga uvesti prije pojma 'vrijednosti'. Roba se ponajprije mora razmatrati 'po sebi'. Njena obrada neovisno o razvijenim kategorijama kapitalističkog načina proizvodnje ne znači pak da se ovdje razmatra pretkapitalistička roba, ili, nadalje, pretkapitalistička, prednovčana robna razmjena. Stvarni referentni okvir, u kojemu roba stoji s novcem i kapitalom (stvarna posredovanost neposredovanog), mora se tek pojmovno eksplicirati. Dijalektički je prikaz u svome napredovanju, dakle, sustizanje nužnih pretpostavki²⁵ onoga samo naoko jednostavnog: 'jednostavne robe' (R), 'jednostavne – nenovčane – robne razmjene' (R-R), 'jednostavne – između pukih vlasnika robâ i vlasnika novca zbivajuće – cirkulacije' (R-N-R). Povijesno razmatranje, prema Marxu, nije nipošto identično s „dijalektičkom formom prikaza.“²⁶ Ono nastupa tek onda kada ova dosegne svoje „granice“.²⁷ Historiografija je kritika političke ekonomije tamo gdje mora uključiti vanjsku povijesnost kapitalističkog načina proizvodnje, stvaranje njenih preduvjeta u jednoj pretkapitalističkoj društvenoj formaciji,²⁸ kako ne bi podlegla iluziji apsolutne samo-reproduktivnosti kapitalizma, a dijalektici dopustila da se hegelovski vine u jedan „krug od krugova“.²⁹ Koji se tu povijesni procesi moraju uzeti u obzir izvodi se, međutim, iz strukturne analize kapitalističkih proizvodnih odnosa.³⁰ I pojmovno neizvodivi ishodi unutarnjeg kapitalističkog razvoja, kao što je primjerice opseg ograničenja radnog vremena, moraju postati predmetom historiografskih istraživanja.³¹

III. Pridjevski socijalizam i aporije prednovčane teorije vrijednosti

Engelsova 'jednostavna robna proizvodnja' ne predstavlja ništa drugo doli varijantu koncepta satnih cedulja Graya i Proudhona: konkretno radno vrijeme temelj je i mjerilo vrijednosti, a time i razmjene proizvoda. Svaka je roba neposredno svoj vlastiti 'novac'. Time ne postaje razvidno da sadržaj vrijednosti i njen proizvod trebaju vlastiti oblik vrijednosti, da se vrijednost robe može pojaviti samo u upotrebnoj vrijednosti druge, ali prije svega u općem ekvivalentnom obliku.³² Sadržaj i oblik, bit i pojava, vrijednost i novac postaju međusobno odvojivim, vanjskim suprotnostima. Sadržaj (vrijednosti) time postaje fiziološka predmetnost, u pojedinačnu robu hipostazirani supstrat. Bit i pojava stoje za 'stvarno/ bitno' i 'nestvarno/ nebitno', gdje 'nebitno' prikriva ovo 'bitno'. Upravo onoliko koliko Engels način prikaza u *Kapitalu* poima historijski-konkretno, toliko on dehistorizira i individualizira kategorije političke ekonomije. Pritom se može slobodno pozivati na izdvojena, paradigmom klasike i dalje opterećena mjesta, posebice u drugom izdanju *Kapitala*. Ovdje je Marx, s jedne strane, slijedio Engelsov prijedlog o popularizaciji načina prikaza,³³ što je dovelo do uklanjanja nekih ključnih metodoloških napomena o logičkom karakteru razvoja oblika vrijednosti.³⁴ S druge pak strane, Marx vrši naturalističku interpretaciju sadržaja vrijednosti određivanjem apstraktnog rada kao 'trošenja ljudske radne snage u fiziološkom smislu'³⁵ odnosno 'trošenja ljudskog mozga, mišića, živaca, ruke'.³⁶ Na ovakvoj se podlozi u marksizmu ponajprije može razviti jedna pridjevska predodžba socijalizma/komunizma, koja se svodi na „revolucioniranje[...] izračuna istog društvenog određenja oblika ljudskih proizvoda kao u kapitalističkoj robnoj ekonomiji.“³⁷ Slijedeći Engelsovu (od Hegela preuzetu) formulu o slobodi kao uvidu u nužnost i njegovo izjednačavanje prirodnih i društvenih procesa³⁸ temeljni bi iskaz društveno-tehnološkog emancipacijskog koncepta glasio: 'U kapitalizmu anarhično i nekontrolirano djelujuća društvena nužnost marksizmom će, kao znanošću o

objektivnim zakonima prirode i društva, u socijalizmu planski biti upravljana i svjesno primjenjivana.' Ne, dakle, nestanak formalnih karakteristika kapitalizma, već njihovo alternativno korištenje, ne dešifriranje oblikâ bogatstva kao historijski specifičnih, nego njihovo naturaliziranje. To su obilježja pridjevskog socijalizma i njegove 'socijalističke političke ekonomije'. Već u *Anti-Dühringu* Engels komunizam shvaća kao povratak 'jednostavne robne proizvodnje': društvo tu može „lako izračunati, koliko se sati rada nalazi u parnom stroju, hektolitru pšenice od zadnje žetve, u sto kvadratnih metara tkanine određene kvalitete. Ne može mu pasti na pamet da, u proizvodima položene količine rada [!], koje ona tada direktno [!] i u potpunosti poznaje, ubuduće izražava u jednoj tek relativnoj, varirajućoj, nedostatnoj, ranije samo provizornoj [!], neizbježnoj veličini, u jednom trećem proizvodu a ne u njenom prirodnom, adekvatnom, apsolutnom mjerilu – vremenu.“³⁹ U eksplicitnom proglašavanju apsurdnosti 'socijalističke robne proizvodnje' ili čak jednog 'izvorno socijalističkog' (tj. ne više kao 'ostavštine starog društva' shvaćenog) 'zakona vrijednosti'⁴⁰ dolazi, od Engelsa utemeljeni, pridjevski socijalizam samo do samoga sebe. Engelsova verzija u *Anti-Dühringu*, doduše, eksplicitno tvrdi upravo suprotno od službene doktrine kasnijeg real-socijalizma, naime ukidanje robe, vrijednosti, novca i kapitala u komunizmu.⁴¹ Ali ovo je 'ukidanje' formulirano kategorijama područstvljenja kroz radno vrijeme, neposredno računanje radnog vremena, razmjenu, dakle jednu supstancijalističku radnu teoriju vrijednosti.⁴² Ovaj je 'komunizam' gotovo pa izravan odraz Engelsove fikcije 'jednostavne robne proizvodnje' u dodatku trećem tomu *Kapitala* – samo na „većoj društvenoj ljestvici“ i bez naziva robne proizvodnje.

Marx nam sada, unatoč nekim ambivalencijama, može pokazati kako je ovakva predodžba komunizma apsurdna. Ono što je izveo o aporijama predmonetarne teorije vrijednosti Graya i Proudhona, može se ujedno shvatiti kao kritika Engelsa i njegovih epigona, koji Marxovo upozorenje, da se komunizam mora „prije svega riješiti 'lažne braće' [prudonizma]“,⁴³ nisu uzeli za ozbiljno. Kako Marx pravi razliku između izravnog i neizravnog područstvljenja rada i, tome nasuprot, između (marginalne) pretkapitalističke i (univerzalne) kapitalističke robne proizvodnje, tako Engels mijesha prvu razliku s drugom, tako da on, s jedne strane, pretkapitalističkoj robnoj proizvodnji pridaje elemente neposrednog područstvljenja, s druge pak strane, post-kapitalističko, izravno područstvljenje poima u kategorijama robne proizvodnje.⁴⁴ Prema Engelsovom supstancijalističkom, predmonetarnom shvaćanju, već pojedinačni, jedinstveni rad proizvodi vrijednost; on je apstraktno-opći, što pojedinačni proizvod rada čini neposredno razmjenjivim. Suprotno tome shvaćanju, Marx će pokazati da jedna takva prednovčana razmjena sustavne prirode, prema njegovoj teoriji vrijednosti, logički nije moguća. U prednovčanoj razmjeni (R-R) morala bi svaka roba u isto vrijeme vrijediti kao inkarnacija općeg bogatstva – vrijednosti, a kao takva i posebnog bogatstva – upotrebne vrijednosti. Robu bilo kojeg vlasnika robe svi bi ostali vlasnici trebali potraživati kao opću robu, ona bi dakle morala biti neposredno razmjenjiva sa svim ostalim robama. Sve ostale robe preostalih vlasnika trebale bi pritom biti posebne robe, upotrebne vrijednosti za potrebe svakog vlasnika roba. „Postavi li pak svaka roba svim ostalim robama svoju prirodnu formu kao opću ekvivalentsku, time će sve robe isključiti sve ostale od opće ekvivalentске forme a pritom i sebe same od društveno važeće predodžbe o njihovim veličinama vrijednosti.“⁴⁵ Ali zapravo „sve vrste privatnog rada [dobivaju] svoj društveni karakter samo u opreci, ukoliko se isključivo izjednačavaju s nekom vrstom privatnog rada. Time je ovaj potonji neposredni i opći pojavni oblik apstraktnog ljudskog rada“.⁴⁶ Vrijednost se kao društveni oblik privatnih proizvoda ne može, dakle, adekvatno izraziti u jednom posebnom (nedruštvenom) ekvivalentnom obliku. Ovo je motor napredovanja u Marxovom prikazu analize oblika vrijednosti, koji pokazuje, da robe bez novca logički nisu moguće.⁴⁷ Bilo u utopiji razmjenske banke Johna Graya ili Proudhona, ili pak u Engelsovoj fikciji jednostavne robne proizvodnje, odnosno njegovoj predodžbi komunizma, uvijek se u tim prikazima tvrdi

ili pak zahtijeva da sistematska robna razmjena funkcioniра bez novca, odnosno da bi mogla funkcionirati, kada bi svaka prodaja u isto vrijeme bila i kupovina, čime bi krize i 'nepravda' bile ukinute. Jedna nacionalna centralna banka, kod Engelsa komunistička zajednica, preuzima funkciju provjeravanja radnog vremena, opredmećenog u proizvodima stanovitih proizvođača te izdaje „jedan službeni certifikat vrijednosti, tj. jednu potvrdu za onoliko radnog vremena koliko njegova roba sadrži, a te novčanice od 1 radnog tjedna, 1 radnog dana, 1 radnog sata itd. ujedno služe kao doznake za stanoviti ekvivalent u svim ostalim dokovima uskladištene robe.“⁴⁸ Marx, s jedne strane, pokazuje da bi takva utopija, neovisno o njenim anarhističkim ili komunističkim namjerama, rezultirala ne ukidanjem, odnosno odumiranjem, već upravo suprotno, jednom ekspanzivnom hipertrofijom države, jednom totalitarnom nad-politizacijom društva. Banka ili planska uprava moralo bi u određivanju radnog vremena i sprječavanju prevare u razmjeni s bankom, sve konkretne radove stalno nadzirati, pa čak i usmjeravati proizvodne grane u svrhu proporcionalne raspodjele različitih vrsta poslova. Banka ne bi bila „samo sveopći kupac i prodavač, već također sveukupni proizvođač“, a time „despotska uprava proizvodnje i administracija raspodjele.“⁴⁹ S druge strane, Marx kritizira vrijedno-teorijski paradoks jednog takvog poduhvata. Da bi neposredno postali razmjenjivi, privatni radovi ne bi smjeli biti posebni, privatni, nego bi morali biti neposredno opći, društveni, tj. „od početka članovi sveopće proizvodnje. Prema tome, ova pretpostavka implicira da općeniti karakter ovih radova ne bi prvenstveno dala razmjena, nego da njihov pretpostavljeni društveni karakter determinira njihovo prisustvo u proizvodima.“⁵⁰ U uvjetima privatne podjele društvenog rada društvena se veza rada sastoji u njihovom (objektivnom) izjednačavanju, odustajanju od njihovog konkretnog karaktera i reduciranja na njihov apstraktni rad, tj. njihovo apstraktno radno vrijeme. Ovo je apstraktno vrijeme specifičan društveni oblik privatnih radova, a ne obilježje privatnih radova samih. Ono je opet odnos privatnih radova jednih prema drugima, time „tako relativno, da, kada [se] za reprodukciju potrebno radno vrijeme mijenja, i njena [se] vrijednost mijenja, iako je u njoj stvarno sadržano radno vrijeme ostalo nepromijenjeno.“⁵¹ Tek njegovom stvarnom prodajom, njegovom pretvorbom u novac, privatni se rad ostvaruje kao društveni, tj. konkretno-individualni kao apstraktno-opći.⁵² Temelj i mjera vrijednosti nije konkretno radno vrijeme, već apstraktno; nije empirijsko radno vrijeme pojedinca, već jedino u novcu predstavljeno prosječno društveno radno vrijeme. Radno vrijeme koje konstituira količinu vrijednosti društveno je definirano i određeno.⁵³ Apstraktni rad pritom nije puko nominalna, već jedna realna apstrakcija: „Apstraktnost rada ne označava opće odredbe rada, koje reflektirajući subjekt [...] pri usporedbi različitih radova može utvrditi, nego apstrakciju od posebnih karakteristika različitih radova, koji su te proizvode proizveli, a koja praktički nastupa u izjednačavanju proizvoda pri razmjeni.“⁵⁴ Marx sada – suprotno svojim naturalističkim formulacijama – apstraktni rad više ne određuje kao antropološku veličinu, nego kao slijepi strukturni efekt u privatno-podijeljenim proizvodnim odnosima: „Sada, pak, nijedan od ovih privatnih radova u svom prirodnom obliku ne posjeduje specifični društveni oblik apstraktnog ljudskog rada“,⁵⁵ „krojenje primjerice u svojoj materijalnoj određenosti kao posebne proizvodne djelatnosti, proizvodi suknu, ali ne i razmjensku vrijednost sukne. Potonju ona ne proizvodi kao krojački rad, nego kao apstraktno-opći rad, a ovaj pripada jednoj društvenoj vezi koju krojač nije skrojio.“⁵⁶ Još jednom - pod premisama utopije satnih ceduljica: konkretni privatni rad već ima društveni karakter – ali ne zbiva se ni razmjena niti realna apstrakcija od konkretnog rada, koji stvara upotrebnu vrijednost: „Htjeti rad pojedinca neposredno pretvoriti u novac (tj. i njegov proizvod), u ostvarenu razmjensku vrijednost,⁵⁷ znači, neposredno ga odrediti kao opći rad, tj. negirati upravo uvjete, pod kojima rad mora biti pretvoren u novac i razmjensku vrijednost i ovisiti o privatnoj razmjeni. Takav se zahtjev može zadovoljiti samo u uvjetima u kojima se više ne može postaviti. Rad temeljen na razmjenskim vrijednostima upravo pretpostavlja da ni rad pojedinca niti njegov proizvod nije neposredno općenit; da ovaj oblik postiže najprije posredstvom stvari, putem jednog od njega

različitog novca.“⁵⁹ Kao što smo vidjeli, ne ukida time samo Proudhon „socijalizam jednim elementarnim nesporazumom o nužnoj vezi robe i novca.“ Engelsova teza o podruštvljenju rada na temelju utroška radnog vremena pojedinačnih proizvođača isto postaje besmislena. I Marx, doduše, zagovara za komunizam „ekonomiju vremena kao i plansku raspodjelu radnog vremena po različitim granama proizvodnje“.⁶⁰ Za njega je ova „u bitnome različita od mjerenja razmjenskih vrijednosti (radova ili proizvoda rada) putem radnog vremena.“⁶¹ Radno vrijeme u komunizmu predstavlja subjektivnu apstrakciju, bazirano na konkretnim radovima i podređeno podruštvljenju relevantnoj artikulaciji sposobnosti i potreba. Radno je vrijeme ovdje puka nominalna apstrakcija, koja služi za normativno-specifičnu podjelu radova: „Radovi su podijeljeni kao po vremenu nejednaki – a ne kao vremenom 'mjereni' jednaki.“⁶²

Jedna paradoksalna predodžba socijalizma može se pronaći u jednom važnom, za Marxova života neobjavljenom tekstu, u „Programu socijalističke radničke partije Njemačke“. Ovdje, kao u skoro nijednom Marxovom tekstu, u prvi plan stupaju klasični, predmonetarni ostaci njegove teorije vrijednosti. U svojem skiciranju ekonomsko-pravnih principa jednog, „iz kapitalističkog društva nakon dugih porođajnih muka rođenog“⁶³ i njegovom „ostavštinom“⁶⁴ još opterećenog, prijelaznog društva prema komunizmu⁶⁵ vraća se Marx izravno na Proudhonov koncept satnih ceduljica koji je na drugom mjestu tako temeljito kritizirao. Međutim, oprečno prethodnome, on ponajprije konstatira, da u prvoj, nižoj fazi komunizma, „društvu utemeljenom na drugarstvu, na zajedničkom vlasništvu proizvodnih sredstava“⁶⁶, akteri svoje proizvode ne razmjenjuju⁶⁷ a njihov rad više ne uzima oblik vrijednosti proizvoda. U uvjetima jedne još nedovoljno razvijene proizvodne snage (čime Marx reflektira kvazi-ranoindustrijske uvjete europskog kontinenta svojeg vremena) morala bi podjela potrošnih dobara među individuama slijediti princip 'svakom prema zaslugama'. Ovdje najednom Proudhon postaje kumom Marxovog socijalizma: „Individualno radno vrijeme pojedinačnog proizvođača“ postaje „društveno“ (prosto rečeno: od razmjenske banke) priznato u obliku „potvrde“ (satne ceduljice), kojom pak on „iz društvenih zaliha potrošnih dobara [uzima] onoliko, koliko to iznosi rada.“⁶⁸ Radno je vrijeme i dalje princip podruštvljenja, doduše, (kao kod Proudhon-Engelsa) ono individualno. Iako se ne vrši razmjena i kapitalistički se ne prisvaja – to je odnos između privatno podijeljenih proizvođača -, ali opet vlada „isti princip kao i pri razmjeni robnih ekvivalenata“.⁶⁹ Za razliku od zakona vrijednosti – u kojemu ne određuje konkretni rad, vremenom mjereni rad pojedinca (ili jednog kolektiva), njegov udio u ukupnom društvenom proizvodu, gdje se pod posebnim uvjetima može utrošiti više rada od drugih i ipak pritom ne proizvesti više vrijednosti – u gore navedenom primjeru vlada čisti princip zalaganja, vlada distributivna pravednost,⁷⁰ proporcionalna raspodjela po mjeri radno(vremenskog) utroška, posebice radnog intenziteta,⁷¹ dakle, jednakosti za po ovoj mjeri jednake.⁷² Shodno tome, „jednako pravo [je] nejednako pravo za nejednak rad.“⁷³ Prednovčano-konkretno mišljena „razmjena“ ekvivalenata za Marxa nije – za razliku od Proudhona⁷⁴ - nikakav ispravni, vječni ideal pravednosti. On nejednake individue i njihove životne šanse podvrgava jednom represivnom egalitarizmu i „prešutno prepoznaje nejednaku individualnu nadarenost a i time proizvodne kapacitete [...] kao prirodne privilegije.“⁷⁵ Marxu nije važno – kako to neki interpretatori tvrde⁷⁶ - stvaranje jednaki(ji)h polaznih uvjeta na temelju principa uspješnosti (tzv. jednakost šansi), dakle uvođenja drugih veličina, kao što je broj djece ili nadarenosti, u mjerilo jednakosti, nego do odvajanja podjele dobara od radno vremenskog utroška i uspoređivanja prema vrijednosti. Jedino ukidanje načela učinkovitosti zaslužuje prema Marxu naziv ljudske emancipacije.⁷⁷

Kratki izvodi o principu podruštvljenja u prijelaznom društvu pokazuju kako je i Marx povremeno propagirao „plitki utopizam 'radnog novca'“⁷⁸. Slijedeći Engelsovu prednovčanu teoriju vrijednosti, a prije svega Lenjinovu doktrinaciju ovdje spomenutog odlomka, ulazi ovaj koncept u marksističku tradiciju kao legitimna predodžba socijalizma, tako da Behrens/

Hafner s pravom tvrde: „Sve dosadašnje predodžbe o prijelazu na socijalizam pribjegavaju modelima neposrednog računanja vrijednosti i korisnosti rada, koje je Marx, na Proudhonovom primjeru, dokazao kao nemoguće.“⁷⁹

* * *

Literatura:

- Aristoteles (2000): Die Nikomachische Ethik, 4. Aufl., München
- Arndt, Andreas (1985): Karl Marx. Versuch über den Zusammenhang seiner Theorie, Bochum
- Backhaus, Hans-Georg (1997): Einige Aspekte des Marxschen Kritikbegriffs im Kontext seiner ökonomisch-philosophischen Theorie. U istom: Dialektik der Wertform. Untersuchungen zur Marxschen Ökonomiekritik, Freiburg, str. 399-420
- Becker, Werner (1972): Kritik der Marxschen Wertlehre, Hamburg
- Behrens, Diethard/ Hafner, Kornelia (1991): Auf der Suche nach dem „wahren Sozialismus. Von der Kritik des Proudhonismus über die russische Modernisierungsdiktatur zum realsozialistischen Etikettenschwindel. U: A. Pannekoek/ u.a.: Marxistischer Antileninismus, Freiburg, str. 205-231
- Brentel, Helmut (1989): Soziale Form und ökonomisches Objekt. Studien zum Gegenstands- und Methodenverständnis der Kritik der politischen Ökonomie, Opladen
- Bubner, Rüdiger (1973): Logik und Kapital. U istom: Dialektik und Wissenschaft, Ff/M., str. 44-88
- Castoriadis, Cornelius (1981): Wert, Gleichheit, Gerechtigkeit, Politik. Von Marx zu Aristoteles und von Aristoteles zu uns. U istom: Durchs Labyrinth. Seele, Vernunft, Gesellschaft, Ff/M., str. 221-276
- Engels, Friedrich: Karl Marx, „Zur Kritik der Politischen Ökonomie“ [Rezension]. U: MEW 13, Berlin 111990, str. 468-477
- Engels, Friedrich: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring). U: MEW 20, Berlin 61975, str. 5-303
- Engels, Friedrich: Dialektik der Natur, str. 307-570
- Engels, Friedrich: Vorwort. U: MEW 25, Berlin 301989, str. 7-30
- Engels, Friedrich: Ergänzung und Nachtrag zum III. Buche des „Kapital“. U: ebd., str. 897-919
- Engels, Friedrich: Brief an Karl Marx, 16.6.1867. U: MEW 31, Berlin 1965, str. 303/304
- Engels, Friedrich: Brief an Karl Marx, 25.7.1859. U: MEW 29, Berlin 61987, str. 464-465
- Fetscher, Iring (1967): Recht und Gerechtigkeit im Sowjetmarxismus. U istom: Karl Marx und der Marxismus. Von der Philosophie des Proletariats zur proletarischen Weltanschauung, München, str. 182-199
- Grigat, Stephan (1997): Kritik und Utopie – Gesellschaftskritik am Ende des 20. Jahrhunderts und der Marxsche Kommunismus. U: Weg und Ziel. Marxistische Zeitschrift, 55. god., br. 4, str. 17-22
- Haug, Wolfgang Fritz (1989): Vorlesungen zur Einführung ins ‚Kapital‘, 5. Aufl., Berlin-Hamburg
- Heinrich, Michael (1994): abstrakte Arbeit. U: W.F. Haug (Hg.): Historisch-Kritisches Wörterbuch des Marxismus, Bd. 1, Hamburg, str. 56-64
- Heinrich, Michael (1999): Die Wissenschaft vom Wert. Die Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition, 2. überarb. und erw. Aufl., Münster

- Jahn, Wolfgang (1968): Die Marxsche Wert- und Mehrwertlehre im Zerrspiegel bürgerlicher Ökonomen, Berlin
- Kautsky, Karl (1884): Das ‚Kapital‘ von Rodbertus. In: Neue Zeit, 2. god., svezak 8, str. 337-350
- Kautsky, Karl (1908): Karl Marx' ökonomische Lehren, 12. izdanje, Stuttgart 1908
- Kittsteiner, Heinz Dieter (1977): „Logisch“ und „Historisch“. Über Differenzen des Marxschen und Engelsschen Systems der Wissenschaft. U: Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 13. god., str. 1-47
- Mandel, Ernest (1972): Marxistische Wirtschaftstheorie, Tom 1, 2. izdanje., Ff/M.
- Marx, Karl: Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft. U: MEW 13, Berlin 111990, str. 3-160
- Marx, Karl: Einleitung zur Kritik der politischen Ökonomie. U: isto , str. 615-642
- Marx, Karl: Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei. U: MEW 19, Berlin 71978, str. 15-32
- Marx, Karl: Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. 1. Band: Der Produktionsprozess des Kapitals = MEW 23, Berlin 181993
- Marx, Karl: Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. 3. Band: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion = MEW 25, Berlin 301989
- Marx, Karl: Theorien über den Mehrwert. Dritter Teil = MEW 26.3, Berlin 1968
- Marx, Karl: Brief an Friedrich Engels, 22.7.1859. U: MEW 29, Berlin 61987, str. 462-463
- Marx, Karl: Brief an Joseph Weydemeyer, 1.2.1859. U: isto, str. 570-573
- Marx, Karl: Brief an Friedrich Engels, 9.12.1861. U: MEW 30, Berlin 1964, str. 206/207
- Marx, Karl: Brief an Friedrich Engels, 22.6.1867. U: MEW 31, Berlin 1965, str. 305-307
- Marx, Karl: Ökonomische Manuskripte 1857/1858 (=sog. Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie/ Rohentwurf) = MEW 42, Berlin 1983
- Marx, Karl: Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. 1. Band: Der Produktionsprozess des Kapitals (Erstauflage von 1867) = MEGA, II/5, Berlin 1983
- Marx, Karl: Fragment des Urtextes von „Zur Kritik der politischen Ökonomie“ (1858). U: isti: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) (1857/58), Berlin 21974, str. 869-947 (cit.: Urtext)
- Marx, Karl/ Engels, Friedrich: Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. U: MEW, 3, Berlin 81983, str. 9-530
- Müller, Wolfgang (1969): Marxistische Wirtschaftstheorie und Fetischcharakter der Ware. Kritische Bemerkungen zum Hauptwerk Ernest Mandels. U: Neue Kritik, Br. 51/52, str. 69-86
- Proudhon, Pierre-Joseph (1896): Was ist Eigentum?, Berlin
- Radbruch, Gustav (1929): Klassenrecht und Rechtsidee. U: Zeitschrift für soziales Recht, 1. god., Br. 2, str. 75-79
- Rakowitz, Nadja (2000): Einfache Warenproduktion. Ideal und Ideologie, Freiburg
- Reitter, Karl (2002): Der Begriff der abstrakten Arbeit. U: Grundrisse, Br. 1, str. 5-18
- Ritsert, Jürgen (1997): Gerechtigkeit und Gleichheit, Münster
- Ritsert, Jürgen: (1998): Realabstraktion. In: C. Görg/ R. Roth (Hg.): Kein Staat zu machen. Zur Kritik der Sozialwissenschaften, Münster, str. 324-348
- Rosenthal, M.M. (1973): Die dialektische Methode der politischen Ökonomie von Karl Marx, Berlin

- Schandl, Franz (1999): Entwurf einer Metakritik des Tauschs. U: Streifzüge Br.1, str. 17-27
- Schmidt, Alfred (1993): Der Begriff der Natur in der Lehre von Karl Marx, Neuausgabe, Hamburg
- Stalin, Josef (1979): Ökonomische Probleme des Sozialismus in der UdSSR. U: isti: Ausgewählte Werke, Bd. 2, Dortmund,, str. 405-498
- Thompson, Edward P. (1980): Die 'moralische Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert. U: isti: Plebejische Kultur und moralische Ökonomie. Aufsätze zur englischen Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts, Ff/M.-Berlin-Wien, str. 67-130

* * *

Preveo: Toni Bandov

1 MEW 13, str. 475.[☞]

2 MEW 13, str. 475; usp. također MEW 25, S. 20, 905.[☞]

3 MEW 13, str. 475.[☞]

4 Kautsky (1908), str. XI.[☞]

5 Kautsky (1884), str. 350.[☞]

6 Vidi samo Rosenthal (1973).[☞]

7 Vidi Mandel (1972) ili Haug (1989).[☞]

8 „Nakon toga će vjerojatno biti jasno zašto Marx na početku prvog toma [...] počinje od jednostavne robe a ne od jednog pojmovno i povijesno sekundarnog oblika, od već kapitalistički modificirane robe“ (MEW 25, S. 20).[☞]

9 MEW 25, str. 20.[☞]

10 Vidi MEW 25, str. 909.[☞]

11 MEW 25, str. 907.[☞]

12 O pojmu vidi Thompson (1980).[☞]

13 MEW 25, str. 907.[☞]

14 MEW 25, str. 907.[☞]

15 Vidi Heinrich (1999), str. 38.[☞]

16 Tako Haug (1989, str. 121) supstancu vrijednosti smatra prirodnom stvari: „Kao i 'konkretno-korisni', tako i 'apstraktno-ljudski' rad naposljetku se reducira na prirodne procese“. I kritika Marxa također ne nadilazi ovo naturalističko shvaćanje njegovog pojma vrijednosti. Usp. Becker (1972), str. 37 ili, iako s naznakama neodlučnosti Castoriadis (1981), str. 233f.[☞]

17 Vidi MEW 25, str. 909.[☞]

18 Vidi MEW 20, str. 286f.[☞]

19 Vidi MEW 25, str. 909.[☞]

20 MEW 13, str. 638.[☞]

21 MEW 42, str. 178.[☞]

22 Vidi između ostalog MEW 42, str. 203, gdje Marx tvrdi da “u dovršenom buržoaskom sistemu svaki ekonomski odnos pretpostavlja onaj drugi u buržoasko-ekonomskom obliku, tako je svaki zakon ujedno i pretpostavka“.[☞]

23 Arndt (1985), str. 140; v. također Heinrich (1999), str. 173f.[☞]

24 MEW 23, str. 49; v. također MEW 19, str. 369: “Ono od čega polazim najjednostavniji je društveni oblik, u kojem se proizvod rada u ovom društvu predstavlja, a to je 'roba'. Nju analiziram, i to prije svega u obliku, u kojem se pojavljuje.”[☞]

25 Usp. Bubner (1973), str. 65ff., 76f., 84.[☞]

26 Urtext, str. 945.[☞]

27 Urtext, str. 945.[☞]

28 U 'Kapitalu' je za jednu takvu historiografiju uzorno 24. poglavlje Prvog toma.[☞]

29 Vidi Heinrich (1999), str. 177.[☞]

30 Vidi Heinrich (1999), str. 178.[☞]

31 Vidi 'Kapital', Prvi tom, 8. poglavlje.[☞]

- 32 Ovdje se, naime, više ništa čisto društveno ne mora pojaviti kao postvareno, budući da Engels apstraktni rad poima kao empirijski fenomen.[☞]
- 33 Vidi Engelsovo pismo 16.6.1867. i Marxov odgovor 22.6.1867. (MEW 31, str. 303-307). Već u pismu 9.12.1861. Marx najavljuje, doduše, bez Engelsovog pritiska, u pozadini negativnog iskustva s recepcijom njegovog djela 'Prilog kritici političke ekonomije' (vidi MEW 29, str. 462-465): „Bit će, međutim, mnogo pristupačnije a metoda skrivenija nego u prvom dijelu“ (MEW 30, str. 207). Time se drugo izdanje može opisati kao popularizacija popularizacije. Već se prvom izdanju '*Kapitala*', primjerice, prijelaz od novca do kapitala, koji je u 'Urtextu' eksplicitno izložen, jedva da naslutiti. To je pak održalo predodžbu o neovisnosti jednostavne cirkulacije. Vidi, između ostalog, Heinrich (1999), str. 254-257.[☞]
- 34 Vidi primjerice formulacije u MEGA II/5, str. 30 i 43, koje nedostaju u drugom izdanju.[☞]
- 35 MEW 23, str. 61.[☞]
- 36 MEW 23, str. 58.[☞]
- 37 Grigat (1997), str. 20.[☞]
- 38 Vidi MEW 20, str. 106 i 260f.: “Društveno učinkovite snage djeluju poput prirodnih sila: slijepo, nasilno, destruktivno, sve dok ih ne spoznamo i ne očekujemo.”; s time povezano, npr. Staljin (1979e), str. 406ff., 487ff. ili Jahn (1968), str. 31ff. Kritički o tome Schmidt (1993), između ostalog str. 201.[☞]
- 39 MEW 20, str. 288.[☞]
- 40 O DDR-marksizmu vidi npr. Jahn (1968), str. 31-37 ili o zapadnom Heller (1976), str. 93f., 125, 129f. Kritički o tome vidi Behrens/Hafner (1991), Reitter (2002), str. 8 kao i Kittsteiner (1977), str. 44-47: “[...] utrošak rada u dvostrukom obliku[...], koji upravo govori, da se rad ne troši neposredno, nego privatno, proglašava se pojavnim oblikom neposrednog društvenog rada.”[☞]
- 41 Vidi MEW 20, str. 228: „Ljudi sve vrlo jednostavno dogovaraju bez intervencije čuvene 'vrijednosti'.”[☞]
- 42 Vidi Heinrich (1999), str. 389.[☞]
- 43 MEW 29, str. 573. Fikcija 'jednostavne robne proizvodnje' igra važnu ulogu u mnogim varijantama modernih društvenih razmatranja: kao npr. u tradicionalno-marksističkoj kritici kapitalizma (Engels i mnogi drugi), u anarhističkoj monetarnoj i kamatnoj kritici (Proudhon, Gesell i dr.) kao i u liberalnoj apologetici kapitalizma (od Careya/Bastiata sve do Friedmana). Vidi detaljnije: Rakowitz (2000).[☞]
- 44 Vidi Brentel (1989), str. 140-145.[☞]
- 45 MEGA II/5, str. 43.[☞]
- 46 MEGA II/5, str. 42; vidi isto MEW 42, str. 103.[☞]
- 47 Vidi Backhaus (1997), § 11 ili Brentel (1989), str. 325: „'Roba' se iskazuje kao uvijek već pretpostavljeni robno-novčani odnos.”[☞]
- 48 MEW 13, str. 66.[☞]
- 49 MEW 42, str. 89. Vidi također Brentel (1989), str. 228-236.[☞]
- 50 MEW 42, str. 103f.[☞]
- 51 MEW 26.3, str. 126 (Spojnice u tekstu). Vidi isto MEW 23, str. 53.[☞]
- 52 Vidi MEW 26.3., str. 133.[☞]
- 53 Apstraktni rad ne označava samo apstrakciju od konkretnog sadržaja rada, nego od njegovog konkretnog, empirijskog satom mjereno trajanja. Vidi Heinrich (1999), str. 219 i Reitter (2002), str. 7f.[☞]
- 54 Heinrich (1994), str. 58f.[☞]
- 55 MEGA II/5, str. 41.[☞]
- 56 MEW 13, str. 24.[☞]
- 57 U djelima '*Grundrisse*' i '*Prilog kritici političke ekonomije*' Marx terminološki još ne pravi razliku između vrijednosti i razmjenske vrijednosti. Pod njom se, naravno, označava vrijednost.[☞]
- 58 MEW 42, str. 104f.[☞]
- 59 MEW 13, str. 69.[☞]
- 60 MEW 42, str. 105.[☞]
- 61 MEW 42, str. 105.[☞]
- 62 Brentel (1989), str. 148; vidi također Heinrich (1999), str. 213 i Müller (1969), str. 73-75.[☞]
- 63 MEW 19, str. 21.[☞]
- 64 MEW 19, str. 20.[☞]
- 65 Marx ovoga naziva 'prvom fazom komunizma'. Lenjin će ga kasnije zvati 'socijalizmom' za razliku od razvijenog komunizma.[☞]
- 66 ?[☞]
- 67 MEW 19, str. 19.[☞]
- 68 Pojam razmjene ovdje je u strogom smislu historiziran, tj. ograničen specifičnom ekonomskom prometnom formom sistematske razmjene ekvivalenata. Onaj tko (robnu) razmjenu, društveni reciprocitet i transakcije, kao dane, nediferencirano supsumira pod pojam razmjene, kao što se događalo od Aristotela do Maussa, u potpunosti miješa heterogene kategorije i društvene forme, taj riskira bavljenje ontologijom vrijednosno posredovanog podruštvljenja, izjednačavanja distribucije i razmjene. Kritički o tome Schandl (1999) i Ritsert (1998), str. 325-327.[☞]

69 Svi citati iz MEW 19, str. 20.[☞]

70 MEW 19, str. 20.[☞]

71 Vidi Aristoteles (2002), str. 209-211.[☞]

72 Vidi MEW 19, str. 20f.[☞]

73 Vidi Ritsert (1997), str. 26.[☞]

74 MEW 19, str. 21.[☞]

75 „Slobodno udruživanje, sloboda koja se ograničava na održavanje jednakosti u sredstvima za proizvodnju i jednakosti pri razmjeni, jedini je mogući, jedini je pravedni i jedini je pravi oblik društva.“ (Proudhon (1896), str. 232).[☞]

76 Vidi Fetscher (1967), str. 187 ili Radbruch (1929), str. 78f.[☞]

77 Vidi MEW 19, str. 21 kao i MEW 3, str. 528.[☞]

78 MEW 23, str. 109 (fn. 50).[☞]

79 Behrens/Hafner (1991), str. 226.[☞]